

Houden Drentse Eksters *Pica pica* het hoofd boven water?

Bert Dijkstra, Willem van Manen en Roelof Speelman

Tien tot twintig jaar geleden was de Ekster in Drenthe een talrijke en wijd verbreide broedvogel (8000-9000 paren) in bossen, cultuurland en bebouwde kommen. In de late jaren negentig beperkt het voorkomen zich echter hoofdzakelijk tot steden en grotere dorpen. Oorzaken voor de afname worden gezocht in de predatiedruk in bossen en cultuurland en in negatieve veranderingen in het voedselaanbod in cultuurland. Momenteel broeden er in Drenthe naar schatting nog maar 1200 paren.

In Drenthe zijn Eksters in de loop van de jaren tachtig zo goed als verdwenen uit bossen, heidevelden en agrarisch cultuurland. De resterende populatie broedt in dorpen, het leeuwendeel vermoedelijk in steden. De verdwijning uit bossen en de afname in agrarisch cultuurland gingen gepaard met een opmars van predatoren als Havik *Accipiter gentilis* en Buizerd *Buteo buteo*. Ook het aantal Zwarte Kraaien *Corvus corone*, nestpredator en voedselconcurrent (Birkhead 1991), nam toe in de periode waarin de Ekster afnam (van den Brink *et al.* 1996).

Wij (de auteurs) besloten in het voorjaar van 1999 om de stand van zaken wat betreft de Ekster vast te leggen en de bebouwde kom van Assen te inventariseren op bezette eksternesten. Voor de situatie in het agrarisch cultuurland, de heidevelden, de bossen en de dorpen grijpen we terug op een inventarisatie in 1998 van het stroomdal van de Drentsche Aa, Boswachterij Hooghalen en het tussenliggende cultuurland (van Manen 1999). In dit artikel wordt de verspreiding van de Ekster in de diverse habitats behandeld en wordt een nieuwe aantalsschatting voor Drenthe gegeven.

Onderzoeksgebied

De in 1998 en 1999 onderzochte gebieden hebben een gezamenlijke oppervlakte van c. 8700 ha. De bebouwde kom van Assen heeft een oppervlakte van c. 2000 ha en een bevolking van c. 50.000 zielen. De stad heeft voornamelijk een woonfunctie. Woonwijken met rijtjeshuizen beslaan de grootste oppervlakte. Tussen de huizen en wijken liggen parkjes, grasvelden en vijvers. Grote oppervlaktes beton, zonder groen, zijn niet aanwezig. Bomen om in te nestelen zijn vrijwel overal aanwezig. Alleen in de nieuwste wijk (Marsdijk) is het mogelijk dat de verspreiding van de Ekster wordt gelimiteerd door gebrek aan bomen.

Het agrarisch cultuurland ten oosten en zuidoosten van Assen (Figuur 1) is in het algemeen kleinschalig. Bouw- en grasland wisselen elkaar af en in ieder km-hok zijn nestelbomen aanwezig. De totale oppervlakte agrarisch cultuurland bedraagt ong-

even 4150 ha. Met uitzondering van Boswachterij Hooghalen (1200 ha productie-naalbos) in het zuiden van het gebied, zijn de bossen overwegend klein (<50 ha). De totale oppervlakte bos bedraagt c. 1700 ha. Heide van enige oppervlakte komt voor in het noordoosten op het Ballooërveld (350 ha) en op het Groote zand in het zuiden (100 ha). De rest van de heide ligt in kleinere eenheden ingebed tussen de bossen. De totale oppervlakte heide is ongeveer 600 ha.

Dorpen liggen verspreid in het agrarisch cultuurland. Het grootst is Rolde (120 ha). De overige dorpen zijn alle veel kleiner (25 ha). Rolde bezit een groot stuk nieuwbouw. In de overige dorpen is dat beperkt tot een enkele wijk of enkele huizen. Voor de rest bestaan de dorpen voornamelijk uit oude boerderijen. In alle dorpen is overal volop nestelgelegenheid voorhanden. In totaal beslaan de dorpen zo'n 250 ha.

Werkwijze

Tussen 15 maart en 10 april 1999 zijn alle wijken van Assen minimaal eenmaal (de meeste tweemaal) onderzocht op de aanwezigheid van eksternesten. Dit gebeurde hoofdzakelijk te voet of per fiets, het overzichtelijke industrieterrein is grotendeels per auto doorkruist. Alleen nesten die kenmerken vertoonden van recente bouwactiviteiten en in aanbouw zijnde nesten (met Eksters erbij) zijn in de telling meegenomen. En passant zijn ook bezette nesten van de Zwarte Kraai ingetekend.

Het in 1998 gekarteerde gebied werd in de periode maart-juni vijfmaal integraal bezocht. Alle waarnemingen van Eksters werden genoteerd en in alle gevallen werd een bewoond nest gevonden. Voor het dorp Rolde werd in 1999 aanvullende informatie verzameld door Henk Jan Ottens.

Resultaten

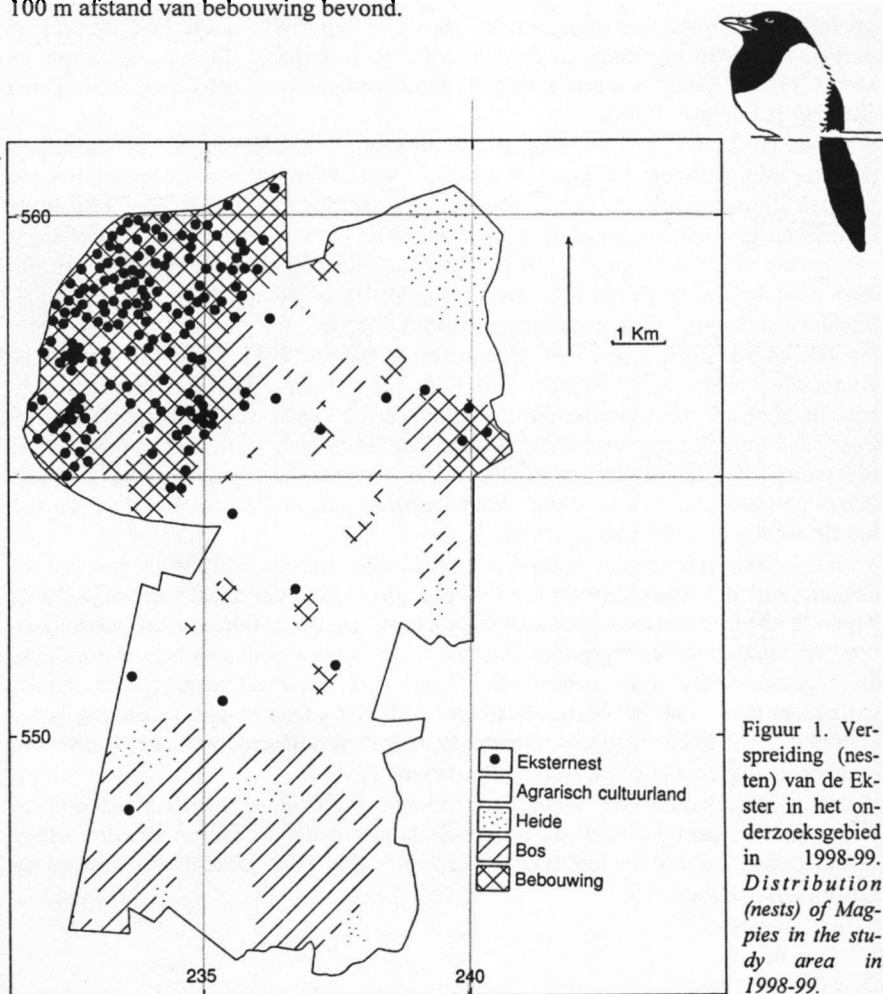
Vrijwel de hele eksterpopulatie in het door ons onderzochte gebied bevond zich binnen de bebouwde kom van Assen (Figuur 1). Dit blijkt ook uit de aantallen en dichtheden per landschapstype (Tabel 1).

Tabel 1. Aantallen en dichtheden van de Ekster in diverse landschapstypen in Noord-drenthe in 1998-99. *Numbers and densities of Magpie in different landscapes of northern Drenthe in 1998-99.*

Landschapstype <i>Landscape</i>	Oppervl. (ha) <i>Area (ha)</i>	Territoria <i>Territories</i>	N/100 ha <i>N/100 ha</i>
Stad <i>Town</i>	2000	160	8.00
Dorpen <i>Villages</i>	250	7	2.80
Agrarisch <i>Farmland</i>	4150	7	0.17
Bos <i>Woodland</i>	1700	1	0.06
Heide <i>Heath</i>	600	0	0.00

Niet alleen het aantal Eksters, maar ook de dichtheid is het grootst in de stad. Binnen de stad is de verspreiding niet homogeen maar treedt clustervorming op. De soort heeft hier een voorkeur, voor de reguliere laagbouwwijken met voldoende groen. Op de industrieterreinen is de dichtheid lager en in de binnenstad, het terrein van de kazerne en in de iets grotere bossen ontbrak de soort of werd incidenteel een nest aan de rand gevonden.

Nesten in agrarisch cultuurland en in bos zaten alle in de nabijheid van huizen. In z'n algemeenheid kan worden gesteld dat geen van de gevonden nesten zich op meer dan 100 m afstand van bebouwing bevond.

Figuur 1. Verspreiding (nesten) van de Ekster in het onderzoeksgebied in 1998-99. *Distribution (nests) of Magpies in the study area in 1998-99.*

Discussie

Wat bepaalt voorkomen en dichtheid?

De huidige verspreiding van de Ekster lijkt voornamelijk te worden bepaald door de aanwezigheid van bebouwing. Daarbij geldt in grote lijnen dat hoe groter de oppervlakte bebouwd gebied, hoe groter de dichtheid van de Ekster. Hoewel we hieraan geen onderzoek hebben gedaan, bestaat de indruk dat bebouwing en de aanwezigheid van mensen de Eksters beschermt tegen roofvogels als Havik en Buizerd. Deze predatoren zien we veelvuldig in bos, heide en agrarisch cultuurland, minder in dorpen en zelden in steden. In de Amsterdamse Waterleidingduinen resulteerde de komst van de Havik eveneens in een sterke reductie van het aantal eksterparen (Koning & Baeyens 1998).

Ook binnen de steden lijken Eksters een structuur te prefereren, die de kansen op predatie minimaliseert. De grootste dichtheid werd namelijk bereikt in woonwijken met een fijnmazig patroon van bebouwing, groenstroken en tuinen. Hier kunnen de Eksters op elk moment wegduiken voor naderend gevaar. De kalere industrieterreinen en het nog kalere industrieterrein werden, ofschoon rijkelijk voorzien van bomen, door de Eksters geheel of gedeeltelijk gemeden als broedplaats.

Eksters eten vrijwel alles, maar jongen worden voornamelijk gevoerd met invertebraten (Birkhead 1991, Glutz von Blotzheim & Bauer 1993). Blijkbaar kunnen ze voldoende aan hun kostje komen in de stad. Het zou ons echter niet verbazen wanneer de absentie van ekster nesten in de binnenstad van Assen deels wordt veroorzaakt door gebrek aan groen. Dit zou vooral tot voedselschaarste kunnen leiden in de tijd waarin de jongen worden grootgebracht. Dan immers moeten grote aantallen invertebraten worden verzameld. We vermoeden dat een in hoofdzaak betonnen wereld weinig invertebraten oplevert.

Vooraf in het agrarisch cultuurland kan de afname van beschikbaar voedsel een rol hebben gespeeld, maar hierover is het slechts gissen. Wij vermoeden namelijk dat de beperkte uitrijtijden van drijfmest en de opkomst van de mestinjector het voedselaanbod aanzienlijk hebben ingeperkt. Dit staat dan nog los van de algehele eutrofiëring, die weliswaar meer bulkvoedsel heeft opgeleverd, maar tot aanmerkelijk minder variatie in met name het insectenaanbod leidde. De toename van de Zwarte Kraai (van den Brink *et al.* 1996) als voedselconcurrent en nestpredator kan eveneens een rol hebben gespeeld (zie ook Koning & Baeyens 1998).

Het is ons onbekend of het aantal Eksters in Assen momenteel toeneemt, afneemt of stabiel is. Het aantal binnen de bebouwde kom broedende Zwarte Kraaien neemt vermoedelijk toe. Momenteel broeden er zo'n vijftig paar (schatting gebaseerd op gedeeltelijke telling).

Nieuwe aantalschatting voor Drenthe

Tot slot een nieuwe aantalschatting voor Drenthe (268.000 ha). De steden Assen, Hogeveen, Emmen en Meppel hebben een gezamenlijke oppervlakte van c. 6.500 ha, de dorpen naar schatting 11.000 ha, agrarisch cultuurland c. 204.000 ha, bossen 28.500 ha, heide c. 17.000 ha, de rest bestaat uit wegen en water. Een nogal ruige extrapolatie levert 520 steedse, 308 dorpse, 347 agrarische en 17 bosesters op, een totaal van ongeveer 1200 paren. Deze schatting kan een beetje aan de lage kant zijn uitgevallen. We hebben namelijk de indruk dat op de Drentse veengronden de dichtheid hoger is dan op de zandgronden, wat het aantal op zou kunnen tillen tot 1500 paren. De meest recente aantalschatting van 8.000-9.000 paren voor de periode 1990-95 in *Broedvogels van Drenthe* (van den Brink *et al.* 1996) is vrijwel zeker aan de zeer hoge kant.

Summary: Will Magpies *Pica pica* survive in Drenthe?

In the 1970s and early 1980s the Magpie was a common breeding bird in farm- and woodland in the province of Drenthe. Probably as a result of increasing numbers of Goshawks *Accipiter gentilis* and Common Buzzards *Buteo buteo*, Magpies became extinct in woodland. Shortly afterwards, numbers in farmland also started to decrease substantially. The decline in farmland is possibly due to deteriorating feeding conditions (manure being injected, rather than spread over the fields; period of injection restricted), but may also have to do with the increase in numbers of the Carrion Crow *Corvus corone* and overall declining insect populations.

In spring 1998 and 1999, we mapped occupied Magpie nests in an area of 8700 ha. This area is situated in the northern part of Drenthe and includes the town of Assen. Densities were highest in urban areas and all nests, even in farmland, were within 100 m of human settlements (Fig. 1, Table 1). We consider this to be an anti-predator strategy.

In Assen Magpies preferred a densely packed mosaic of houses, gardens, little parks and ponds. Densities were smaller in industrial sites, even when sufficient suitable nesting trees were available for breeding. This habitat type lacks cover (bushes), which increases the predation risk for Magpies. Magpie nests were absent in downtown Assen, probably because feeding opportunities were scarce in this area of mainly concrete.

Besides 160 pairs of Magpies, we counted (incompletely) 35 occupied nests of Carrion Crows in the built-up area of Assen. Their numbers are increasing, but a negative impact on Magpies is not yet recorded.

The population of Magpies in Drenthe is estimated at c. 1200-1500 pairs in the late 1990s. This is considerably less than the estimated 8000-9000 pairs in 1990-95 (van den Brink *et al.* 1996).

Literatuur

- Birkhead T.R. 1991. The Magpies. Poyser, London.
- van den Brink H., van Dijk A., van Os B. & Venema P. 1996. Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Glutz von Blotzheim U.N. & Bauer K.M. 1993. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 13/III. Aula-verlag, Wiesbaden.
- Koning F. & Baeyens G. 1998. Uilen en roofvogels in een dynamisch duinlandschap. Natura 95: 42-44.
- van Manen W. 1999. Broedvogels van het stroomdallandschap "de Drentsche A" in 1998. SOVON-inventarisatierapport 99/08. SOVON, Beek-Ubbergen.

Adressen:

Bert Dijkstra, Burgemeester Jollesstraat 11, 9401 LD Assen.

Willem van Manen, Oosterbroekstraat 45, 9402 RB Assen.

Roelof Speelman, De Havixhorststraat 6, 9402 JG Assen.

Foto's: Ekstemesten in Assen op 15 februari 2000 (Willem van Manen). *Magpie nests in Assen, 15 February 2000.*